

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜLŞƏN İSA QIZI MEHDİYEVA

MÜASİR İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ HƏRBİ
KOMANDA VƏ ETİKETLƏRİN PRAQMATİK, STRUKTUR
VƏ FONETİK TƏHLİLİ

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2014

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Müasir alman dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponətlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Əzizə Hüseyn qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosənt
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası
və Müasir Azərbaycan dili kafedraları

Müdafə 26/04__ 2014-cü il saat _____ -da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1014, Bakı şəhəri, R.Bəhbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosənt

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Danışığ aktı ünsiyyət iştirakçılarının bir-birinin davranışlarının qarşılıqlı tənzimlənməsi kimi mürəkkəb prosesdir və bu prosesdən kənarında onun adekvat şəkildə araşdırılmasına nail olmaq mümkün deyildir.¹ Ünsiyyət insanların sosial qarşılıqlı təsirlərinin formalaşması prosesidir. Bu prosesin vacib cəhəti insanların fəaliyyətlərinin tənzimlənməsindən ibarətdir. Dilin kommunikativ funksiyasının mahiyyəti, A.A.Leontyevə görə, "...davranışı tənzimləmə funksiyasından ibarətdir. Kommunikasiya anlayışında bundan başqa heç nə yoxdur".²

Son dövrlər tədqiqat işləri linqvistikanın bir neçə sahəsinin - kommunikativ, təbii, praqmatik, funksional dilçiliyin və s. sintezini xatırladır. Kommunikativ-praqmatik yanaşma ünsiyyət vahidlərinə, onların adresant və adresatla əlaqələrinə, ünsiyyət situasiyasına, işlənmə kontekstlərinə, kommunikantların sosial rollarına və s. diqqəti yönəltməyə zəmin yaradır. Hərbi leksikanın araşdırılması bir neçə səbəbdən tədqiqatçıların diqqətini özünə cəlb etmişdir: birincisi, hərbi xidmətçilərin sosial-peşəkar qrup təşkil etməsi; ikincisi, psixoloji, sosial və linqvistik baxımdan hazırlıqsız şəxs hərbi sahədə ünsiyyətdə böyük çətinliklərlə qarşılaşır ki, onların da aradan qaldırılması böyük vaxt itkisi tələb edir; üçüncüsü, könüllü və məcburu hərbi xidmətçilərin dil şəxsiyyəti kimi formalaşması fərdin həyatının bütün aspektlərini əhatə edən bu cür sosial təşkilat şəraitində baş verir.

Qeyd edək ki, bu yaxınlara qədər dilçilər əsas diqqətini hərbi leksikanın bəzi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına yönəltilmişlər. Hərbi leksikanın öyrənilməsində ingilisşünaslıqda Q.A.Sudzilovski, V.N.Şevçuk F.P.Sorokaletov, A.A.Kolquşkin, Azərbaycan dilçiliyində Y.Məmmədli, və İ.Qasımov, və b. xidmətlərini qeyd etmək olar. Lakin bu tədqiqat işlərində hərbi komandalara, onların fonetik, leksik və sintaktik səviyyələrdə işlənməsi xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirilməmişdir.

Dil hadisələrinin danışanın kommunikativ məqsədinə çatması vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməsi, danışığ vahidlərinin kommunikativ-praqmatik baxımdan təhlil edilməsi ünsiyyət prosesində linqvistik çətinliklərin aradan qaldırılması və dilöyrənmənin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində öz

¹ Тарасов Е.Ф. Производства речи: большая программа // Язык. Сознание. Культура. М.: Калуга, 2005, с. 33.

² Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: КомКнига, 2005, с. 32.

aktuallığını qoruyub saxlayır. Qeyd olunan bu vəziyyət və kommunikativ-praqmatik yanaşma bucağından hərbi mühitdə kommunikasiya aktının problemlərinin geniş araşdırılması tədqiqat işinin *aktuallığını* şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektini. Tədqiqat işinin obyektini ingilis və Azərbaycan dillərində ordu sıralarında hərbcilər tərəfindən ünsiyyət prosesində geniş istifadə edilən hərbi komanda və etiketlər təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti ingilis və Azərbaycan dillərində hərbi komanda və etiketlərin praqmatik, struktur və fonetik xüsusiyyətlərinin tədqiqindən alınan nəticələrin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işininin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müqayisə olunan ingilis və Azərbaycan dillərində ünsiyyət prosesində hərbi komanda və etiketlərin kommunikativ-praqmatik və intonasiya xüsusiyyətlərini təsvir etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin qarşısında duran əsas *vəzifələr* aşağıdakılardır:

- kommunikativ-praqmatik yanaşma nöqteyi-nəzərindən hərbi sferada ünsiyyətin səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaq;
- peşə praktikasında, komandir heyəti, habelə sırayı hərbcilər arasında yaranan tipik kommunikativ situasiyaları aşkar etmək;
- hərbi komanda və etiketlərdə sintaqmatik və intonasiya (aksent) strukturunu təsvir etmək;
- hərbi komanda və etiketlərin akustik parametrlərinin eksperimental-fonetik təhlilini aparmaq;
- müqayisə olunan dillərdə hərbi komanda və etiketlərin akustik parametrlərinə əsasən onların intonasiya modellərini tərtib etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis və Azərbaycan dillərində hərbi komanda və etiketlərin kommunikativ-praqmatik və intonasiya xüsusiyyətlərinin müxtəlif dil sistemləri əsasında eksperimental-fonetik istiqamətdə ilk dəfə araşdırılması tədqiqatın *elmi yeniliyi* hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. İşin nəzəri əhəmiyyəti onun ingilis və Azərbaycan dillərinin intonasiya sistemi haqqında bilikləri dərinləşdirmək, müqayisə olunan dillərin intonasiya sisteminin ümumi və səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaq və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə danışıq aktının çoxcəhətli intonasiya əlamətlərinin linqvistik şərhini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Dil materialının eksperimental-fonetik təhlilindən alınan nəticələrdən praktik məqsədlər üçün istifadə edilə bilər. Tədqiqatın nəticələri xarici dilin tədrisi məsələlərinin səmərəli həllinə və danışığın avtomatik tanınmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində təsviri, akustik təhlil, nəticələrin riyazi-statistik hesablanması metodlarından, habelə səs signal-larının öyrənilməsində müasir kompüter proqramlarının (Praat) tətbiqindən və s. istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyada müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- hər iki dildə hərbi komanda və etiketlərdən ibarət sözlərdə intonasiya modellərində relevant əlamətlər mövcudur;
- müqayisə olunan dillərdə hərbi komanda və etiketlərin intonasiya konturları, modelləri arasında müəyyən oxşar və fərqli cəhətlər vardır;
- hərbi komanda və etiketlərin intonasiya xüsusiyyətlərinin struktur əlamətləri əsasında onların intonasiya modelləri qarşılıqlı şəkildə müqayisə edilə bilər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Dissertasiya işinin nəticələri müəllifin çap olunmuş elmi məqalə və konfrans tezislərində geniş şərh olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və əlavələrdən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, obyekt və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri, dil materialı və tədqiqat metodları şərh olunur.

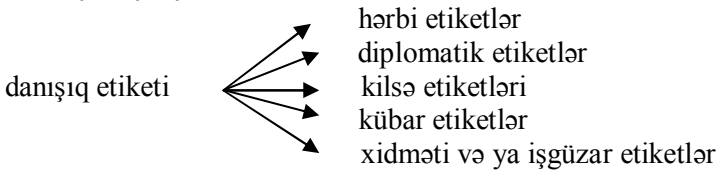
Dissertasiyanın “Hərbi komanda və etiketlərin müasir dilçilikdə qoyuluşu” adlı I fəslə onun tədqiqi tarixinə həsr olunmuşdur. Dilçilikdə hərbi ünsiyyət prosesində istifadə olunan etiket formullarının ingilis, Azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında ayrı-ayrılıqda araşdırıl-masına rast gəlmək olar. V.N.Şevçuk L.L.Nelyubin, Q.M. Strelkovski, F.P.Sorokoletov¹ və b-nin. əsərləri bunu misal göstərmək olar. V.N.Şevçuk hərbi terminlərə “hərb sənətinin müəyyən sahəsinin funksional sistemində fəaliyyət göstərən analitik və ya sintetik nominasiyanın sabit vahidi” kimi tərif verir. O, ingilis dili terminologiyasında və ümumi leksikada sözdü-

¹ Шевчук В.Н. Производные военные термины в английском языке. М.: Воениздат, 1983, 231 с.; Нелюбин Л.Л. Перевод военных документов США. М.: Воениздат, 1971, 334 с.; Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода М.: Воениздат, 1979, 272 с.; Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке (XI-XVII вв.). Изд. 2-ое, допол. 2009, 386 с.

zəltmə üsul və vasitələri arasında eyni dil qanunauyğunluqlarından - semantik, morfoloji və sintaktik üsullardan istifadə olunduğunu qeyd edir.¹

“Hərbi tərcümənin nəzəriyyəsi və praktikası” əsərində Q.M.Strelkovski yazır: “Biz etiraf etməliyik ki, hərbi sənəti kimi geniş sahənin daxilində müxtəlif müstəqil bilik və fəaliyyət sahələri vardır. Buna görə də ümumi “hərbi termin” anlayışını yox, taktiki, təşkilatı, hərbi-texniki, müxtəlif qoşun və ordu qüvvələrinə aid terminləri və s. fərqləndirmək lazımdır”.²

E.A.Ryabova hərbi terminologiyayı xüsusi ünsiyyət sferasında istifadə edilən və hərbi elminin anlayışlarını işarələyən leksik vasitələr sistemi hesab edir. O yazır: “Hərbi terminologiya leksikanın periferik sahəsi olmaqla bərabər, dilin ümumi leksikası ilə sıx bağlıdır”.³ M.V.Koltunova danışıq etiketlərinin təsnifini verərkən hərbi etiketlərə ilk sırada yer ayırır: “Danışıq etiketləri bu və ya digər situasiyalarda istifadə olunan qaydalar toplusudur. İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində etiketlərdən fərqli təzlərdə istifadə edilir”.⁴ Müəllif həmin əsərində etiketlərin növlərini aşağıdakı kimi ayırı-ayrı yarım sistemlərə bölür:

Etiket vasitələrinin ictimai həyatın müxtəlif sahələrində istifadəsində ümumi cəhət nəzakətçilik prinsipinə əməl edilməsidir. Etiket insanın sosial status və ləyaqətinin nəzərə alınmaqla hörmət və ehtiram ehtiyaclarına əsaslanan sivil davranış kodeksidir.⁵

Hərbi terminologiyada qısaltmalar, abbreviaturalar geniş yayılmışdır. Müasir ingilis dilində hərbi terminologiyada qısaltmaların əsas səbəbini belə izah edirlər: “İngilis dilində qısaltmalar əsas etibarilə alınma sözlərin uyuşma forması kimi yayılmışdır ki, buna rəğmən alınma sözlər özlərinin

¹ Шевчук В.Н. Производные военные термины в английском языке. М.: Воениздат, 1983, с. 8.

² Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода. М.: Воениздат, 1979, с. 88.

³ Рябова Е.А. Теоретические аспекты изучения терминов // Вестник Моск. гос. обл. ун-та. М.: 2009, № 2, с. 86.

⁴ Колтунова М.В. Язык и деловое общение. М.: ОАО НПО Экономика, 2000, с. 122.

⁵ Yenə orada, s. 123.

səs cildinə görə həqiqi ingilis sözlərinə xas sadəliyə qismən və ya tam yaxınlaşmış olurlar”.¹ S.M.Ervin-Trippin “salamlaşma, təşəkkür, üzrxahlıq ...və s. ifadə edən, yəni alternativ variantların seçiminin kəskin məhdudlaşdığı və buna görə də əvvəlcədən məlum” standartlaşmış danışıq stereotiplərini aid edir.² L.P.Stupin və K.S.İqnatiyev birlikdə həmin vahidlər üçün “klişe” və ya “danışıq ştampları” terminlərinin işlədilməsini daha uyğun sayırlar.³ N.İ.Formanovskaya hərbi əmr və komandaları fərqləndirən incə nüansı belə şərh edir: “Əmr adətən rəsmi xarakterlidir və dialoqun fəvqündə dayanır: burada razılıq ifadə edən cavab və ya ondan imtina tələb olunmur. Adətən direktor, komandir və rəislər əmr edirlər. /Əmr edirəm -/ vasitəsiz performativ əmrinin propozisiyasında bənd və ya yarımbəndlərdən ibarət kifayət qədər uzun mətnlər də dayana bilər (əmr, sərəncam, göstəriş, təlimat) və s.”⁴

I fəslin II yarımfəslə problemin ingilis dilçiliyində araşdırılmasına həsr edilmişdir. Hərbi terminologiyanın öyrənilməsi təhlilinə istinadən demək olar ki, hərbi terminologiyanın səciyyəviliyinə baxmayaraq, o, müəyyən inkişaf proseslərinə məruz qalan açıq dil sistemini təmsil edir. İngilis dilinin hərbi terminologiyası əsasən dörd nitq hissəsi üzrə paylanmışdır: isim, sifət, fel və zərf. Lakin kəmiyyət baxımından onlar bərabər paylanmışdır. İngilis dilindəki hərbi terminlər lüğətlərinin təhlilinə nəticələri substantiv xarakterli terminlərin üstünlüyündən xəbər verir. İsmi digər nitq hissələrinə faiz münasibətində üstünlük, təqribən 80% təşkil edir.⁵

Elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu dildə sözdüzəltmə üsulu kimi morfoloji, leksik-semantik və söz alma çıxış edir. Terminlərin morfoloji sözdüzəltməsində affiksleşmə, konversiya və ixtisarlar çıxış edir. Məsələn, /battlewise/, /infantry-heavy/, /seaworthy/, /trigger-happy/, habelə fellərdə

¹ Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. 7-е изд. М.: Флинта: Наука, 2005, с. 76.

² Эрвин-Трипп С.М. Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. М.: 1975, с. 347.

³ Ступин Л.П., Игнатьев К.С. Современный английский речевой этикет. Л.: Изд-во ЛГУ, 1980, 141 с.

⁴ Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. М.: Икар, 2007, с. 312.

⁵ Burchfield R. The Oxford English Dictionary. Lexicography. Ed. R.İlson. Manchester University Press, 1986, s. 18-19; Campaign Dictionary of Military Terms. L.: Macmillan ELT, 2004, 288 p.; Хабилова Н.М. Способы выражения побудительных интенций в татарском и английском языках: Дис. ...канд. филол. наук. Казань: Казан. гос. пед. ун-т, 2006, 267 с.

/em-/ önsəkilçisini /embus/, /emplane/ qeyd etmək lazımdır. Hərbi terminlərin yaranmasında sözün əvvəlki formasını dəyişmədən bir nitq hissəsindən digərinə keçməsindən, yəni yeni paradıqmə daxil olmasından ibarət konversiyanın da xüsusi yeri vardır. Konversiya zamanı fellər (isimdən felə keçmə) üstünlük təşkil edir: /mortar - to mortar/, /shell - to shell/, /rocket - to rocket/, /burst - to burst/, /bypass - to bypass/, /billet - to billet/, /bridge - to bridge/, /bluff - to bluff/, /base - to base/, /blockade - to blockade/ və s.

L.F.Parparov alman dilində hərbi leksikanı öyrənərək yazır: “Müasir silahlı qüvvələrdə hərbi təchizatların adı 3 mini ötür, müasir tank 60 min müxtəlif hissədən ibarətdir, digər mürəkkəb hərbi texnikalarda bu göstərici 70 minə çatır”.¹ Hərbi leksikanın tərkibinin dəyişməsi, onun fasiləsiz dolumu, bir sıra sözlərin leksik tərkibindən çıxması silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin ümumi şərtlərinin inkişafı ilə bağlıdır. İnglis dilində hərbi leksikanı iki qrupa bölmək olar:

1. Hərbi terminologiya. Hərbi terminologiya da iki qrupa bölünür: a) nizamnamə terminlərindən təşkil olunmuş hərbi terminologiya; b) nizamnamə terminologiyasına daxil olmayan, lakin hərbi xidmətçilərin danışığında, hərbi ədəbiyyatda istifadə olunan söz və söz birləşmələri aiddir;

2. Emosional çalarlı hərbi leksika. Emosional çalarlı hərbi leksika əksər hallarda müvafiq hərbi terminlərin sinonimləri kimi çıxış edirlər.

I fəslin III yarımfəsləli hərbi komanda və etiketlərin Azərbaycan dilçiliyində tədqiqinə həsr edilmişdir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində hərbi terminoloji lay mühüm yer tutur. Y.Məmmədlilər görə, “Azərbaycan dilinin hərbi terminoloji sistemi ümumi lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynamışdır”.² Azərbaycan dilçiliyində hərbi terminlərin öyrənilməsinə dair tədqiqatların əksəriyyəti son dövrlərə aiddir və həmin tədqiqatlarda ümumilikdə hərbi terminlərdən bəhs olunmuşdur. Y.Məmmədli əsərinin 7-ci səhifəsində yazır ki, “türk dillərində hərbi-terminoloji fondun yaranmasını digər sahələrə nisbətən daha qədim tarixə malikdir. ...həyat uğrunda mübarizə türk xalqlarının silahla, döyüş və cənglə daha yaxından məşğul olmağa məcbur etmişdir”.³ Y.Məmmədli hərbi leksikanın zənginləşməsinin səkkiz istiqamətdə: alınmalar, kalka, ifadə sahəsində dəyişiklik

¹ Парпаров Л.Ф. Немецкая военная лексика и вопросы перевода ее на русский язык // Немецко-русский военный словарь / Под ред. Л.Ф.Парпарова. М.: Воениздат, 1978, с. 180.

² Мəmmədli Y. Azərbaycan dilinin hərbi leksikası. Bakı: 1997, s. 81.

³ Yəni orada, s. 81.

və dəqiqləşmə, məzmunca dəyişmə və dəqiqləşmə, polisemiya, omonimiya, sinonimiya, antinomiya və s. üzrə getdiyini yazır.¹

Azərbaycan dilində hərbi leksikanın tədqiqinə D.N.Bağışov, G.İ.Bəşirova və İ.Z.Qasimovun əsərlərində təsadüf olunur². İ.Qasimova görə, "...son on ildə respublikamızda milli ordu quruculuğuna başlanması ilə əlaqədar hərbi termin sahəsində milli dil vahidlərinin aktivləşməsi və rus dilindən alınmış bir çox sözlərin lüğət tərkibindən çıxması prosesi güclü şəkildə özünü göstərməyə başlamışdır".³ Bir çox hərbi rütbə adlarının, qoşun növlərinin adlarının, hərbi işlə bağlı proses və əməliyyat adlarının yeniləşməsi, milli dil vahidlərilə ifadə olunması deyilənə bariz nümunə ola bilər.⁴

II fəsil "İngilis və Azərbaycan dillərində hərbi komanda və etikətlərin struktur-semantik və praqmatik təhlili" adlanır. P.Blakar dili "sosial hökmrənlik aləti"nə bərabər tutur. "Dilin "hakimiyyəti" istənilən söyləmdə kiminsə maraqlarının, kiminsə mövqeyinin reallaşdığına eyham edir"⁵

C.Liçə görə, heç bir formal dil kriteriyası əmri xahişdən fərqləndirməyə kömək edə bilməz, baxmayaraq kontekstual və paralingvistik xarakteristikalarla yanaşı, sosial-rol münasibətlərinin anlaşılması həmin anlayışların mümkün şərhini daraldırlar.⁶

F.Veysəlli praqmatikadan danışarkən yazır: "Bu zaman kim danışır, nə danışır, nə zaman danışır (panxronikdir və ya sinxronikdir), hansı şərtlər daxilində danışır kimi məsələləri nəzərə aldığı üçün praqmatika mənanın kontekstual öyrənilməsidir".⁷ Biz də dissertasiya işində praqmatika terminini məhz bu anlamda işlədəcəyik.

¹ Yenə orada, s. 7.

² Багышов Д.Г. Военная терминология азербайджанского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук. Баку, 1990; Бəşirova G.İ. Hərbi qulluqçuluq işində hərbi nətiq mədəniyyəti və nətiqlik məharəti: Filol. fə. dok. ... dis. avtoref. Bakı: 2012, s. 19-24; Qasimov İ.Z. Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Nurlan, 2001, s. 11-12.

³ Qasimov İ.Z. Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranması yolları. Bakı: Nurlan, 2000, s. 118.

⁴ Yenə orada, s. 119.

⁵ Блакар П. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального воздействия. М.: 1987, с. 37.

⁶ Leech G. N. Principles of Pragmatics. London, Longman, 1983, s. 196.

⁷ Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia philologica. III. Bakı: Mütərcim, 2009, s. 191.

A.N.Moroxovski yazır ki, "...kommunikasiya prosesi təkcə informasiyanın ötürülməsilə bitmir, zira kommunikativ aktın yaranması danışanın praqmatik effektə çatmaq ehtiyacından qaynaqlanır".¹

Etiketlərin əsas funksiyalarından biri ünsiyyətin sosial normalarına riayət edilməsini tələb edən tənzimləmə funksiyadır. Onlar sosial normalardan, sosial razılaşmalardan kənar nəzərdən keçirilə bilməz. Q.E.Kreydlinə görə, "həmsöhbətlərin verbal və qeyri-verbal davranışlarını tənzimləyən ünsiyyət qaydaları, sosial reqlamentlər, cəmiyyətdə cərəyan edən və üzvlərinin tabe olduğu qadağalar etiket anlayışının əsasını təşkil edir".² R.Lakofa görə, nəzakətlik prinsipi danışan və adresat arasındakı münasibətləri tənzimləyir.³ Beləliklə, hərbi etiket və komandalar konkret situasiyalarda və seçilmiş tonallıqda kommunikantlar arasında əlaqənin yaranması, davam etdirilməsi və kəsilməsi üçün təyin edilmiş ünsiyyət prosesini tənzimləyən milli-səciyyəvi sabit stereotip formullar sistemidir.

"İngilis və Azərbaycan dillərində hərbi komanda və etiketlərin eksperimental-fonetik təhlili" adlı III fəsildə hərbi etiket və komandaların intonasiya xüsusiyyətləri eksperimental-fonetik təhlilə cəlb olunur. Tədqiqat işində dil materialı kimi ingilis və Azərbaycan dillərindən seçilmiş hərbiçilərin danışığında çox işlədilən hərbi əmrilər çıxış edir.

L.A.Verbitskaya nəqli və nida cümlələrinin melodikasının müqayisəsi əsasında belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, birincisi, nida cümlələrində ton zirvəsi sözləmin başlanğıcına təsadüf edir; ikincisi, nisbətən aşağı ton sonuncu vurğulu saitə təsadüf edir; üçüncüsü, əmr intonasiyalı sözləmlərdə ton dəyişmələrinin geniş diapazonlu olması ilə səciyyəlidir.⁴ O, əmr cümlələrinin melodiklik konturunda aşağıdakı xüsusiyyətləri üzə çıxarır: sintaqmanın başlanğıcında tonun daha yüksək olması, sözləmin sonuncu vurğulu saitində tonun nisbətən zəif olması, tonal dəyişmələrin intervalının daha geniş olması.⁵

¹ Мороховский А.Н., Воробьева О.П. Стилистика английского языка. Киев: 1991, с. 10.

² Крейдлин Г.Е. Невербальный этикет: невербальные приветствия и прощания // Московский лингвистический журнал. М.: 2003, т. 7/2, с. 53-66 .

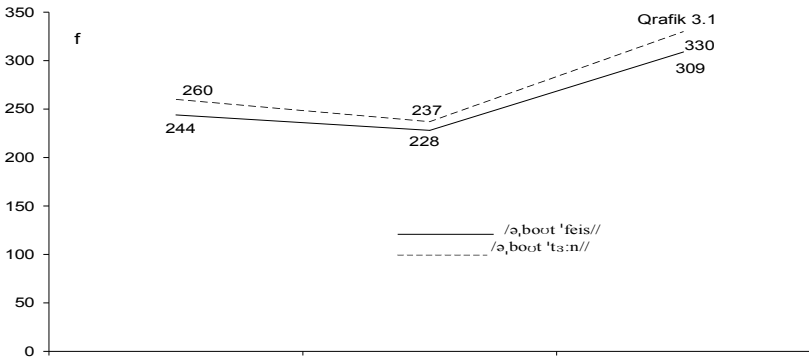
³ Lakoff R.T. The Logic of Politeness, or, Minding Your P's and Q's // Papers from the 9th Regional Meeting, Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973, p. 304.

⁴ Вербицкая Л.А. К вопросу о соотношении нормы и вариантов // Звуковой строй русского языка. М.: Просвещение, 1979, с. 38-44.

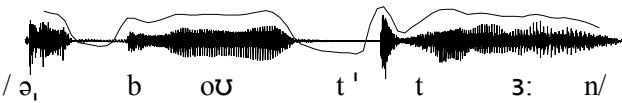
⁵ Вербицкая Л.А. Мелодика побудительных предложений в русском языке // Вопросы фонетики. Л.: Изд-во ЛГУ, 1964, с. 24-36.

Hərbi komandalardan ibarət söyləmlərdə vurğuyaqədərki hissəyəcən orta bərabər tonda, vurğulu sözdə yüksələn-enən ton hərəkəti və zirvədən sonrakı hissədə orta bərabər ton sonda yüksələn-enən modeldə səslənə bilər. İntonasiya mərkəzi birinci sözün vurğulu saitinə düşür, tonun hərəkəti hamar və ya enəndir, söz vurğusu özü isə qüvvətlənmiş vəziyyətdə olur.

İngilis dilindəki [ə,boʊt 'feɪs] (Geriyə dön!), [ə,boʊt 'tɜ:n] (Geriyə dön!) hərbi komandalarında enən-yüksələn intonasiya konturu reallaşmışdır. Söyləmlərdə melodiklik zirvəsi sonuncu hecədə qeydə alınmışdır. [ə,boʊt 'feɪs] hərbi etikətdə tezlik 244-228-309 hs, [ə,boʊt 'tɜ:n] etiket formulunda isə 260-237-330 hs-dir. Sonuncu hecənin mütləq qiymətinin orta ton tezliyinə nisbəti birinci söyləmdə 260-309 hs, ikinci söyləmdə isə 275-330 hs-dir. Söyləmlərdə əsas ton tezliyinin qiymətlərində interval müvafiq olaraq 49-55 hs-dir (bax: qrafik 3.1; ossilloqramlar 3.1, 3.2).

Ossilloqram 3.1

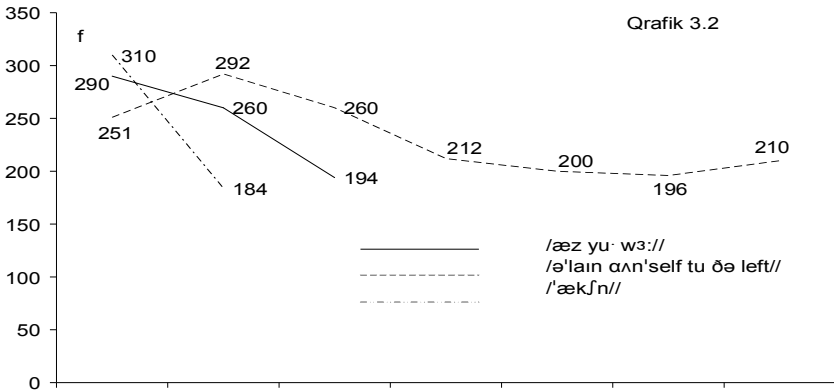

Ossilloqram 3.2

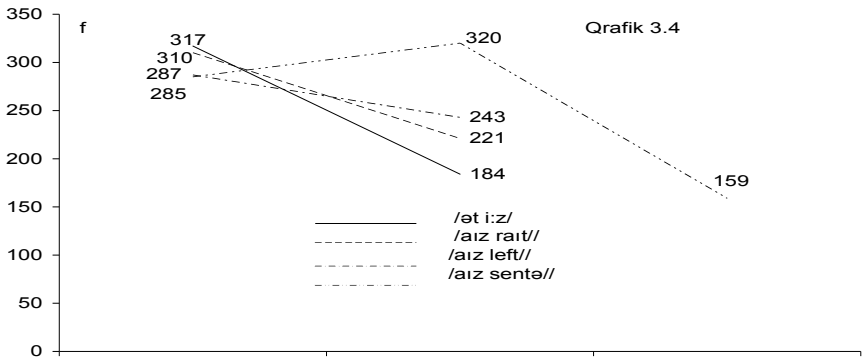
Hərbi əmrlərdən ibarət sintaqmlar yüksələn-enən tonla tələffüz edilə bilər. Yüksələn-enən ton modelləri vurğuyaqədərki hissədə orta bərabər ton, zirvədəki sözdə yüksələn-enən ton hərəkəti və sintaqmın sonunda orta bərabər ton ardıcılıqlarından ibarətdir. ['æz yu· wɜ:] (Olmadı!), [ə'lain wʌn'self tə ðə left] (Sola düzlən!) söyləmlərində melodiklik yüksələn-enən

istişamətli dir. [ʼæz yu· w3:] söyləməndə 290-260-194 hs, [ʼlain wʼnʼself t ð left] söyləməndə 251-292-260-212-200-196-210 hs-dir.

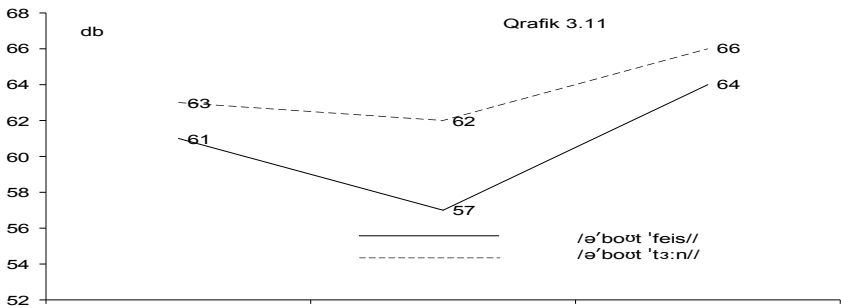
Sonuncu hecanın melodiklik göstəricisinin orta ton tezliyi göstəricisinə nsbti birinci söyləmdə 248-194 hs, ikinci söyləmdə 259-210 hs-dir. Söyləmlərdə interval 54-49 hs tezliklrnd ifadə edilmiřdir. /ʼækʃn/ (Dyř!) hərbi etiketnd maksimum ton tezliyi ilk hecada qeydə alınmıřdır 310-184 hs-dir (bax: qrafik 3.2).

Söyləmlərdə əsas ton tezliyinin hərəkəti sona dgru zəifləmə v vurğulu saitd söz vurğusunun gclnmsndn ibarətdir. Məsələn, ingilis dilndki [t ʼi:z] (Azad!), [ʼaız rait] (Diqqət sağa!), [ʼaız left] (Diqqət sola!), [ʼaız sent] (Diqqət mərkəzə!) hərbi etiktlrnd melodiklik sonuncu hecada xeyli ziflmiřdir. [t ʼi:z] etiktnd ton tezliyi 317-184 hs, [ʼaız rait] etiktnd 310-221 hs, [ʼaız left] etiktnd 287-243 hs, [ʼaız sent] etiktnd isə həmin parametr 285-320-159 hs-dir. Təhlil edilən söyləmlərdə hecalar üzrə əsas ton tezliyi ařağdaki fərqlərlə ifadə olunmuřdur: [t ʼi:z] 33 hs, [ʼaız rait] 89 hs, [ʼaız left] 44 hs, [ʼaız sent] 95 hs-dir (bax: qrafik 3.4). Ossilloqramlardan da göründüyü kimi, əmr ifadə edən söyləmlərdə monomelodik intonasiya modelinin ikizirvli variantından istifadə edilmiřdir.

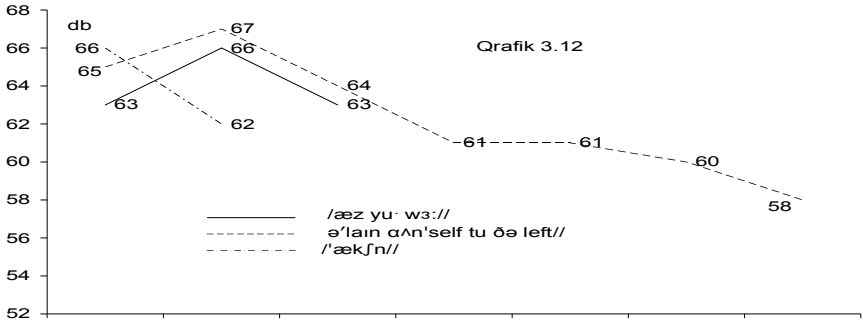

İngilis dilindəki [ə,boʊt 'feɪs], [ə,boʊt 'tɜ:n] hərbi komandalarında intensivlik zirvəsinin sonuncu hecaya düşür. Məsələn, [ə,boʊt 'feɪs] söyləməndə intensivlik 61-57-64 db, [ə,boʊt 'tɜ:n] formulunda isə 63-62-66 db göstəriciləri ilə paylanmışdır. [ə,boʊt 'feɪs] söyləməndə son hecanın intensivliyi ümumi intensivlik göstəricisini 4 db, [ə,boʊt 'tɜ:n] formulunda isə 3 db üstələyir (bax: qrafik 3.11).

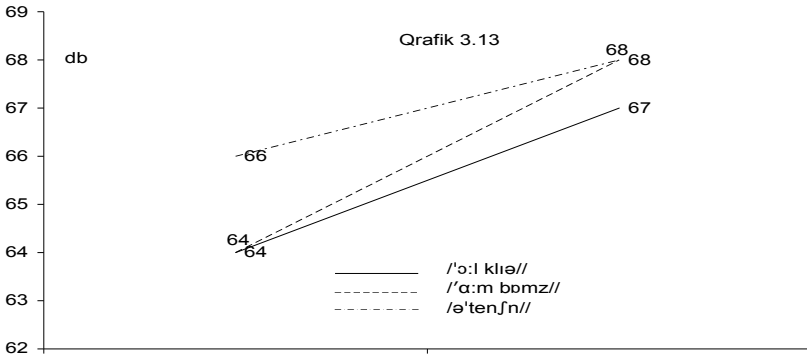

['æz yu· wɜ:], [ə'lain wʌn'self tu ðə left] hərbi əmrlərində dinamiklik göstəriciləri azalan istiqamətdə hərəkət edir. ['æz yu· wɜ:] komandasında 63-66-63 db, [ə'lain wʌn'self tu ðə left] komandasında isə 65-67-64-61-61-60-58 db-dir. ['ækʃn] hərbi etiketində intensivlik zirvəsi ilk hecadakı saitdə qeydə alınmışdır - 66-62 db.

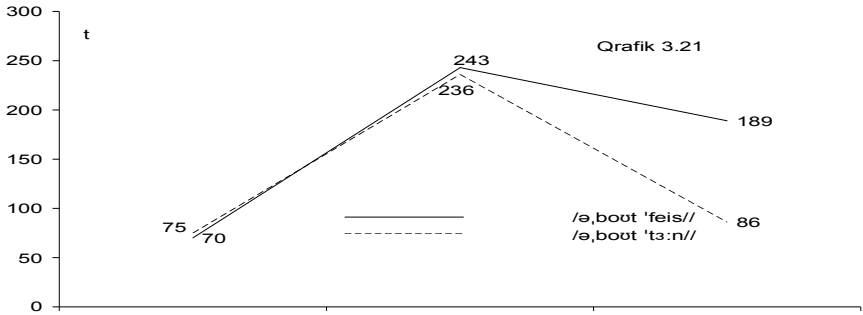
Söyləmələrdə son hecanın orta intensivliyə nisbəti ['æz yu· wɜ:] komandasında 64-63 db, [ə'lain wʌn'self tu ðə left] komandasında 62-58 db-dir (bax: qrafik 3.12).

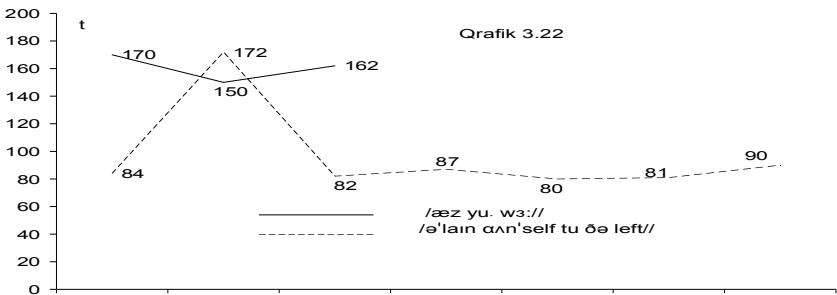
İngilis dilindəki [ˈɔ:l klɪə], [ˈɑ:m bɒmz], [ə'tenʃn] hərbi komandalarında dinamiklik artan istiqamətlidir. [ˈɔ:l klɪə] hərbi etiketində 64-67 db, [ˈɑ:m bɒmz] etiket formulunda 64-68 db, [ə'tenʃn] 66-68 db-ə bərabərdir. Söyləmlərdə hecalar arasında interval aşağıdakı nisbətdədir: [ˈɔ:l klɪə] 3 db, [ˈɑ:m bɒmz] 4 db, [ə'tenʃn] 2 db (bax: qrafik 3.13).

[ə,bɒʊt 'feɪs], [ə,bɒʊt 'tɜ:n] söyləmlərində hecalara sərff olunan zaman sərffi artan-azalandır. Maksimum zaman sərffi ikinci hecada [oʊ] diftonqunda qeydə alınmışdır. [ə,bɒʊt 'feɪs] hərbi etiketində hecaların tələffüz sürəti 70-243-189 m/san, [ə,bɒʊt 'tɜ:n] etiket formulunda isə zaman parametri 75-236-86 m/san-dir. Söyləmlərdə orta zaman sərffi son hecanın tələffüz müddətindən çoxdur [ə,bɒʊt 'feɪs] hərbi etiketində bu nisbət 167-189 m/san, [ə,bɒʊt 'tɜ:n] hərbi etiketində 132-86 m/san-dir (bax: qrafik 3.21).

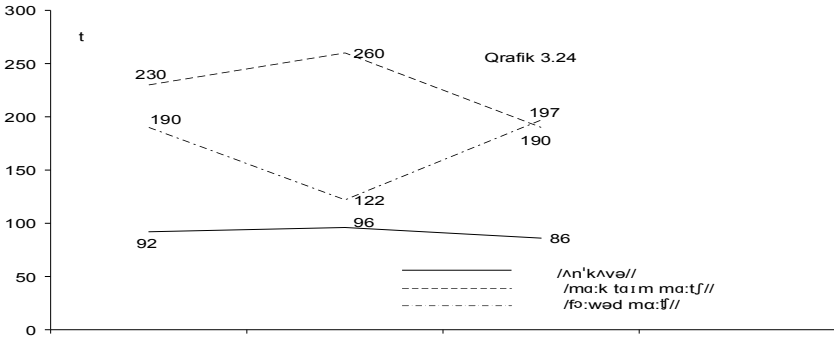
Ossiqlorafik təhlil ['æz yu· wɜ:], [ə'lain wʌn'self tu ðə left] hərbi komandalarında tələffüz tempinin sonda qismən yuxarı göstəricili olduğunu üzə çıxardır. ['æz yu· wɜ:] hərbi etiketində 170-150-162 m/san, [ə'lain wʌn'self tu ðə left] söyləmində isə 84-172-82-87-80-81-90 m/san-dir. ['ækʃn] söyləmində maksimum zaman sərfi ilk hecadakı saitedə qeydə alınmışdır - 118-76 m/san. Söyləmlərdə orta tələffüz sürətinin sonuncu hecanın tələffüz sürətinə nisbəti ['æz yu· wɜ:] söyləmində 160-162 m/san, [ə'lain wʌn'self tu ðə left] söyləmində isə 96-90 m/san-dir (bax: qrafik 3. 22). Təhlilə cəlb olunmuş ['ɔ:l klə], ['ɑ:m bθmz], [ə'tenʃn] hərbi komandalarında sonuncu hecada zaman sərfi müxtəlif qiymətlərlə təmsil olunmuşdur. Məsələn, ['ɔ:l klə] hərbi etiketində hecaların uzunluq nisbəti 136-174 m/san, ['ɑ:m bθmz] etiket formulunda 176-168 m/san, [ə'tenʃn] hərbi etiketində isə 76-129 m/san-dir.

Sintaqların bəzilərinə tələffüz tempinin sona doğru zəifləməsi müşahidə edilir. [ət 'i:z], ['aɪz raɪt], ['aɪz left], ['aɪz sentə] hərbi etiketlərində saitlərin uzunluğu sonuncu hecada yuxarı göstəricilidir. [ət 'i:z] etiketində

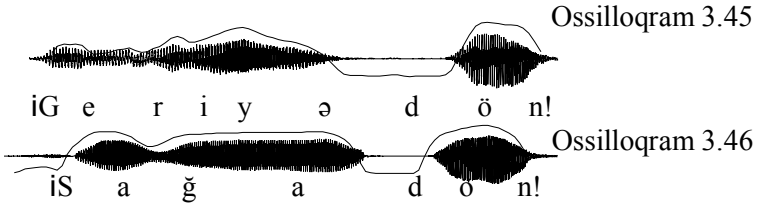
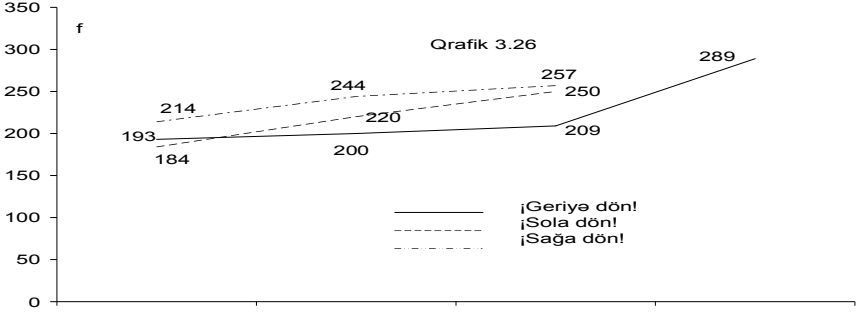
zaman qiymətləri 108-210 m/san, ['aız rait] etiketində 260-243 m/san, ['aız left] etiketində 318-130 m/san, ['aız sentə] etiketində isə həmin parametrlər 295-130-113 m/san-dir.

['kloʊz ʌp], ['kloʊz steɪfn], [dis'mıs], ['dʌbl taim 'mɑ:tʃ] hərbi komandalarında zaman parametri aşağıdakı rəqəmlərlə ifadə olunmuşdur. ['kloʊz ʌp] söyləmində 161-96 m/san, ['kloʊz steɪfn] söyləmində 183-161 m/san, [dis'mıs] etiketində 81-96 m/san, ['dʌbl taim 'mɑ:tʃ] söyləmində 129-224-170 m/san-dir. İngilis dilindəki sintaqların sonunda saitlərin tələffüz tempi sabit göstəricilərlə ifadə olunmur. Məsələn, ['rait wi:l], ['stænd bai], ['stænd ʌp], [tə 'ɑ:mz] söyləmlərində analogi halla qarşılaşırıq. Söyləmlərdə zaman qiymətləri aşağıdakı kimi paylanmışdır: ['rait wi:l] söyləmində 170-210 m/san, ['stænd bai] hərbi etiketində 110-230 m/san, ['stænd ʌp] hərbi etiketində 106-140 m/san, [tə 'ɑ:mz] hərbi etiketində isə 66-180 m/san-dir. ['fɔ:l ɪn], [ʌn'kʌvə], ['mɑ:k taim 'mɑ:tʃ] söyləmlərinin təhlili onlarda sonuncu hecadə saitin tələffüz tempinin qismən aşağı olduğunu üzə çıxarır. ['fɔ:l ɪn] söyləmində 170-130 m/san, [ʌn'kʌvə] söyləmində 92-96-86 m/san, ['mɑ:k taim 'mɑ:tʃ] söyləmində 230-260-190 m/san-dir (bax: qrafik 3. 24).

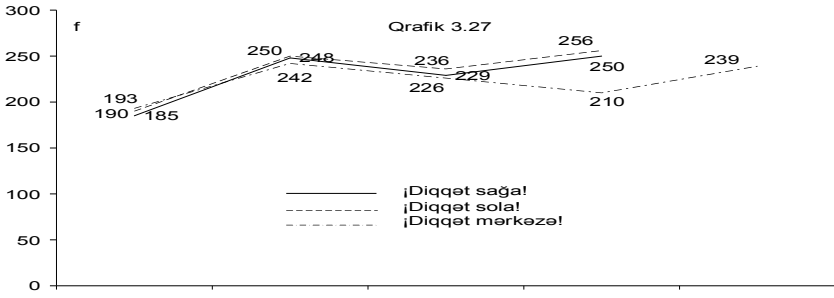

Azərbaycan dilindəki əmr söyləmlərində intonasiya konturunun başlanğıcı yüksəliş, sonluğu isə kəskin enmə ilə səciyyəlidir. Söyləmlərin intonasiya konturunun ən yüksək və ən aşağı nöqtələri arasında intervalın diapazonunun genişliyi ilə səciyyəliyərlər. Məsələn, iGeriyə dön!, iSola dön!, iSağa dön! söyləmlərində maksimum ton tezliyi sonuncu hecadakı saitə düşür. Söyləmlərdə əsas ton tezliyi aşağıdakı kimi paylanmışdır:

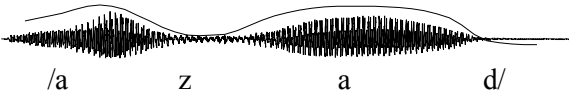
iGeriye dön! söyləmində 193-200-209-289 hs, iSola dön! söyləmində 184-220-250 hs, iSağa dön! söyləmində isə 214-244-257 hs. Söyləmlərin orta ton tezliyi sonuncu hecanın ton tezliyinə nisbəti iGeriye dön! söyləmində 214-289 hs, iSola dön! söyləmində 218-250 hs, iSağa dön! söyləmində isə 238-257 hs-dir (bax: qrafik 3.26; ossilloqramlar 3.45, 3.46).

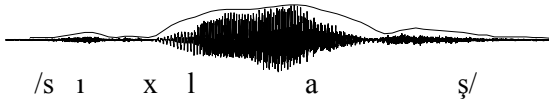
Ossilloqrafik təhlil tematik cəhətdən yaxın olan iDiqqət sağa!, iDiqqət sola!, iDiqqət mərkəzə! hərbi etiketlərindən ibarət söyləmlərdə oxşar intonasiya konturunun reallaşdığını göstərir. Yüksək ton tezliyi sintaqmların sonunda qeydə alınmışdır. Hərbi etiketlərdə əsas ton tezliyi artan göstəricilidir: iDiqqət sağa! 185-248-229-250 hs, iDiqqət sola! 190-250-236-256 hs, iDiqqət mərkəzə! 193-242-226-210-239 hs-dir. Söyləmlərin orta ton tezliyi sonuncu hecanın ton tezliyinə nisbəti iDiqqət sağa! 228-250 hs, iDiqqət sola! 233-256 hs, iDiqqət mərkəzə! 222-239 hs-dir (bax: qrafik 3.27).

Ossilloqrafik təhlil iki hecadan təşkil olunmuş «Azad!», «Düzlən!», «Düzül!», «Sıxlaş!» hərbi etiketlərinin reallaşdığı söyləmələrdə aşağıdakı göstəriciləri ortaya çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu söyləmələrdə intonasiya konturu yüksələn istiqamətlidir. Həmin komandalarda əsas ton tezliyinin qiymətlərindən də bunu görmək mümkündür: «Azad!» 216-223 hs, «Düzlən!» 219-265 hs, «Düzül!» 180-237 hs, «Sıxlaş!» söyləməində isə bu göstərici 160-247 hs nisbətindədir (bax. ossilloqramlar 3.57, 3.58, 3.59).

Ossilloqram 3.57

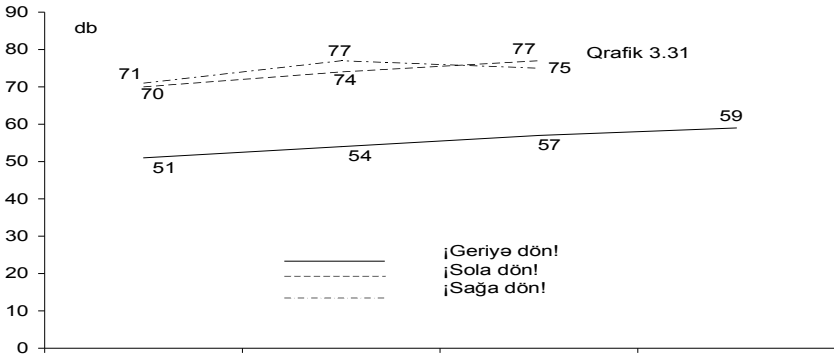

Ossilloqram 3.58

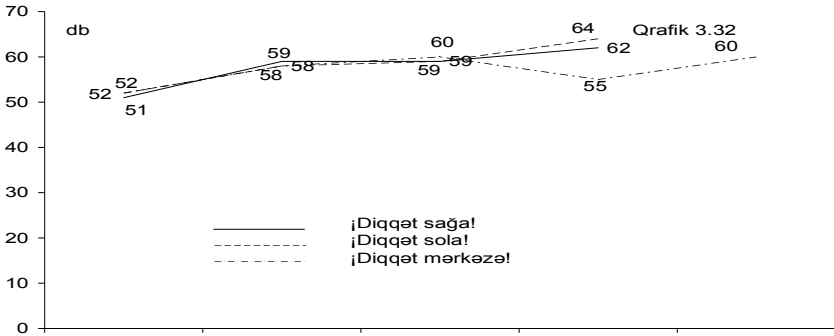

Ossilloqram 3.59

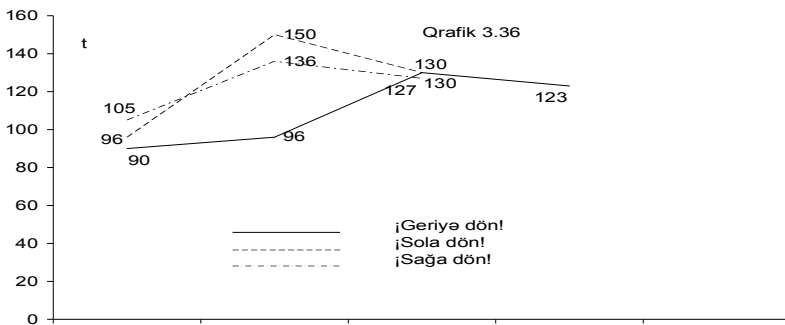
Azərbaycan dilindəki hərbi komandalarda intensivlik göstəricilərinin təhlili maraqlı nəticələri üzə çıxardır. Məsələn, «Geriyə dön!», «Sola dön!», «Sağa dön!» hərbi komandalarında intensivlik zirvəsi son hecadakı saitin üzərinə düşür. Həmin etiketlərdə əsas intensivlik qiymətləri aşağıdakı ardıcılıqlarda paylanmışdır: «Geriyə dön!» söyləməində 51-54-57-59 db, «Sola dön!» söyləməində 70-74-77 db, «Sağa dön!» söyləməində isə 71-77-75 db-dir. Söyləmələrin son hecasındakı intensivlik göstəricisi orta intensivlik qiymətindən yüksəkdir. Həmin söyləmələrdə interval fərqi aşağıdakı nisbətlərdə ifadə olunmuşdur: «Geriyə dön!» söyləməində 55-59 db, «Sola dön!» söyləməində 73-77 db, «Sağa dön!» söyləməində isə 74-75 db-dir.

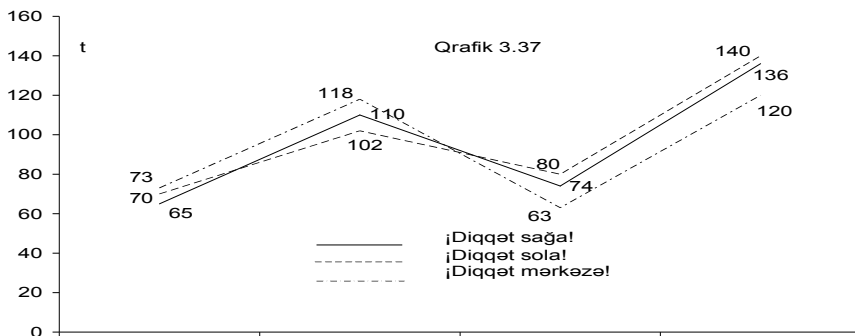
Tematik cəhətdən yaxın olan İDiqqət sağa!, İDiqqət sola!, İDiqqət mərkəzə! hərbi etiketlərindən ibarət söyləmlərdə dinamiklik göstəriciləri artan istiqamətlidir. Söyləmlərin son hecasındakı intensivlik orta ümumi intensivliyini üstələyir. Söyləmlərdə intensivlik parametri aşağıdakı kimi reallaşmışdır: İDiqqət sağa! 51-59-59-62 db, İDiqqət sola! 52-58-59-64 db, İDiqqət mərkəzə! 52-58-60-55-60 db. İnterval fərqi aşağıdakı nisbətlərdə ifadə olunmuşdur: 05 db, 06 db, 03 db.

Azərbaycan dilindəki hərbi komandaların son hecadakı zaman sərfi söyləmlərin orta zaman sərfindən yüksəkdir. İGeriye dön! söyləmində son hecanın zaman sərfini söyləmin orta zaman sərfinə nisbəti 110-123 m/san, İSola dön! söyləmində 125-130 m/san, İSağa dön! söyləmində isə 121-127 m/san-dir. İGeriye dön! söyləmində interval fərqi 14 m/san, İSola dön! söyləmində 5 m/san, İSağa dön! hərbi etiketində 6 m/san-dir. Söyləmlərdə maksimum zaman sərfi axırdan ikinci hecada qeydə alınmışdır - İGeriye dön! söyləmində 132 m/san, İSola dön! söyləmində 150 m/san, İSağa dön! söyləmində isə 136 m/san-dir. Bunu həmin hecaların uzadılaraq tələffüz edilməsilə əlaqələndirmək mümkündür.

Semantik cəhətdən yaxın *İDiqqət sağa!*, *İDiqqət sola!*, *İDiqqət mərkəzə!* söyləməndə zaman sərfi söyləmələrin sonuncu hecasında nisbətən çoxdur, yəni hərbi komandalarında son hecadakı zaman sərfi söyləmələrin orta zaman sərfini üstələyir. *İDiqqət sağa!* söyləməndə uzunluq 96-136 m/san, *İDiqqət sola!* söyləməndə bu göstərici 93-140 m/san, *İDiqqət mərkəzə!* söyləməndə 88-120 m/san-yə nisbətindədir. Söyləmələrdə zaman göstəriciləri arasında interval *İDiqqət sağa!* söyləməndə 40 m/san, *İDiqqət sola!* 47 m/san, *İDiqqət mərkəzə!* 22 m/san-yə ölçüsündədir.

Aparılmış tədqiqatın nəticələri hər iki dildə intonasiya konturunun formalaşmasına dair məlumatları tamamlayır və linqvistik relevant informasiyanın bütünlüklə intonasiya konturunun nüvəsində cəmləşdiyini deyil, onun müxtəlif nöqtələrinə paylandığını təsdiq edir.¹

Dil materialının nəticələri intonasiya konturunda prosodik informasiyanın paylanması hər iki dil üçün səciyyəvi olduğunu göstərir. Bu da

¹Вейсалов (Вейсалли) Ф.Я. Завершающая интонация в немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Л.: 1970, 15 с.

onun universal mahiyyət daşıdığını bildirir. İngilis dilində hərbi etiket və komandalardan ibarət söyləmələrdə terminal intonasiya konturu dominantlıq təşkil edir - 43%, yüksələn intonasiya konturu 21%, kəskin enən intonasiya konturu isə 8%-dir. Bundan başqa, terminal intonasiya konturu ilə birlikdə xüsusi interroqativ intonasiya tonu da müşahidə edilir - 13%. Kəskin enən melodiklik konturu 14 %-dir. Söyləmələrin ortasında enən melodiklik tezliyi 36% çatır. Sintaqların intonasiya konturunun başlanğıcında bərabər ton hərəkəti müşahidə olunan hallar 40 % təşkil edir. Bu cür ton hərəkəti həm terminal, həm də interroqativ intonasiya konturları ilə birgə çıxış edirlər.

Azərbaycan dilindəki söyləmələrdə terminal istqamətli ton hərəkəti 35 ümumi halın 21-də müşahidə olunur. Digər söyləmələrdə interroqativ intonasiya konturu reallaşmışdır. İnterroqativ-terminal intonasiya konturu 16 dəfə, terminal-interroqativ intonasiya konturu isə 12 dəfə qeydə alınmışdır.

İngilis dilindəki materialın intensivlik nəticələri artan dinamiklik göstəricilərinin üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Kəskin artan intensivlik ikihecalı söyləmələrdə qeydə alınmışdır (bax: qrafik 3.13). Azalan dinamiklik göstəriciləri çoxhecalı söyləmələrin payına düşür (bax: 3. 12, 3. 16, 3.19).

Azərbaycan dilindəki materialda da intensivlik göstəricilərində artmalarla müşayiət olunduğu hallar çoxluq təşkil edir. Bu 20:15 nisbətində ifadə olunmuşdur. Kəskin dinamiklik qiymətləri ikihecalı söyləmələr üçün səciyyəvidir. Hər iki dildə kəskin interroqativ intonasiya konturu iki hecalı söyləmələrdə qeydə alınmışdır.

Müqayisə olunan dillərin intonasiya xüsusiyyətləri arasında fərq əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: ingilis dilində intonasiyanın xarakterik əlaməti əsasən ekspressivliyin ifadəsilə bağlıdır. Belə ki, onda söyləmin kommunikativ tipi dilin qrammatik vasitələrində öz əksini tapır. Azərbaycan dilində isə intonasiya əsasən kommunikativ-ekspressiv keyfiyyətlidir. Azərbaycan dilində söyləmin kommunikativ tipi eyni zamanda qrammatik və intonasiya vasitələri ilə ifadə olunur.

Dillər arasında digər fərq sözlərin heca strukturu ilə bağlıdır. İngilis dilində sözün heca strukturunda monofonq və diftonq saitlərin reallaşması akustik göstəricilərin dəqiq intervalının təyin edilməsinə təsir edir. Azərbaycan dilində sözlərin heca strukturunda /sait+samit/ və ya əksinə izləməsinin sabit olduğundan söyləmələrin intonasiya konturları akustik göstəricilərin dəqiq intervalına əsaslanır. Azərbaycan dilində hərbi söyləmin xəbər mərkəzi ya əmr formasındadır, ya da konkret zaman şəkilçisinin iştirakı ilə düzəlik. İngilis dilində isə bu daha çox intonasiya ilə ifadə olunur.

Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələr belə ümumiləşdirilir:

1. Hərbi komanda və etiketlərdə intonasiyasının aparıcı rolunu sübut edən amillərdən biri intonasiya variativliyinin tutumu ilə yox, sintaqmın ümumi praqmatik funksiyası ilə müəyyən edilməsidir. Sintaqmatik üzvlənmə hərbi komanda və etiketlərin ümumi praqmatik istiqamətinin akustik əlamətləri haqqında dolğun məlumat daşıyır, yəni sintaqmın intonasiya xüsusiyyətləri illokutiv makroaktın ifadə vasitələrinin vahidi kimi çıxış edir.

2. Hərbi komanda və etiketlərin praqmatik funksiyası onlarda sövq etmə, əmr, təhrik effektinin yaradılmasında özünü göstərir. Hərbi komanda və etiketlərin praqmatik xüsusiyyətləri intonasiyanın üzvlənmə, birləşdirici və təsviredici funksiyalarının vəhdəti kimi çıxış edir.

3. Eksperiment nəticəsində hərbi komanda və etiketlərin intonasiyasının xüsusiyyətlərinə təsir edən dildaxili və dilxarici səbəblər üzə çıxarılmışdır: sözləmlərin tematik-situativ fərqlilik, sözləmlərə daxil olan hecaların sayı, işlənmə konteksti və s. Buraya həmçinin etiketlərin rəsmilik dərəcəsi, kommunikanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətin xarakteri (üfüqi və ya şaquli), status-rol münasibətləri və s. daxildir.

4. Əmr sözləmlərinin intonasiya xüsusiyyətlərinin tədqiqi aşağıdakı ümumi cəhətləri aşkar etməyə imkan verir: əsas ton tezliyinin diapozonunun genişliyi, tələffüz tempinin nəqli cümlələrlə müqayisədə sürətli olması, intensivlik zirvəsinin sözləmlərin başlanğıc hecalarında qeydə alınması. Sözləmlərdə heca strukturu, hecaların sayı intonasiya konturuna təsir etdiyindən onların intonasiya konturunda fərqli reallaşmalar da istisna edilmir. Buna görə də sözləmlərin sonunda intonasiya konturunun terminal və ya interroqativ olması kommunikativ təyinatın differensial əlaməti kimi qəbul edilə bilməz. Əksər əmr bildirən sözləmlərdə enən ton konturu reallaşır.

5. Yalnız intonasiya konturunda zirvənin başlanğıcda qeydə alınması əmr sözləmlərinin xarakterik xüsusiyyətidir. Əmr sözləmlərinin universal əlaməti kimi intonasiya konturunda tonun kəskin enməsi və melodik parametrdə minimal və maksimal göstəriciləri arasında intervalın genişliyi, intensivliyin başlanğıcda yerləşməsi və tələffüz sürətinin nisbətən yüksəkliyi.

Mövzu ilə bağlı aşağıdakı məqalələr çap edilmişdir:

1. İngilis dilində fonetik və orfoqrafik heca bölgüsünə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2002, № 2, s. 8-11
2. Fonetik vahidlərin musiqi ilə əlaqəsi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2006, № 4, s. 28-30

3. Dil və musiqinin əlaqəsinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2006, № 5, s. 31-33
4. Hərbi kadrların hazırlanmasında terminlərin tədrisinin xüsusiyyətləri / Ümummilli lider Heydər Əliyevin sərəncami ilə ali məktəbimizə Universitet statusu verilməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010-cu il). I hissə. Bakı: ADU, 2010, s. 154-155
5. Hərbi əməkdaşlıqda termin və ifadələrin adekvatlığı / Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfransının materialları (25-27 noyabr 2010-cu il). Bakı: ADU, 2010, s. 131-132
6. Hərbi komanda və etiketlərin standart ingilis dilində formalaşması // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2012, № 2, s. 66-71
7. Hərbi komandaların praqmatik təhlili // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2012, № 3, s. 19-22
8. Hərbi etiketin tədqiqi tarixindən // Elmi əsərlər. Bakı: BSU, 2012, № 1, s.62-68
9. Etiket formulalarının praqmatik xüsusiyyətlərinin ünsiyyətdə rolu / Ümumilliy Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları (6-7 may 2013-cü il). Bakı: ADU, 2013, s. 61-62
10. Проблемы передачи военных терминов и приказов в современных лексикографических источников // Филологични науки. Полтава, 2013, №14, с. 70-73
11. Интонационные особенности военных команд (на материале английского и азербайджанского языков) // Перспективы науки. Тамбов, 2013, № 7 (46), с. 48-50
12. Hərbi etiketlərin praqmatik xüsusiyyətlərinə dair // Azərbaycanda xarici dillər. Bakı: Mütərcim, 2013, № 3, s. 23-27.
13. Hərbi etiket və komandalar linqvistik araşdırmaların obyektini kimi // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2013, № 9, s.122-126.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ, СТРУКТУРНЫЙ И ФОНЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВОЕННЫХ КОМАНД И ЭТИКЕТОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Настоящая диссертационная работа посвящена исследованию структурно-фонетической организации и прагматическим особенностям военных команд и этикетов в английском и азербайджанском языках.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи, теоретическая и практическая значимость, новизна исследования, принцип отбора языкового материала, применяемые методы, формулируются основные положения, выносимые на защиту.

В первой главе под названием «Постановка проблем военных команд и этикетов в современной лингвистике» критическому анализу подвергается современная научно-теоретическая литература по исследуемой проблеме. В ней подчеркивается, что имеющиеся исследования по проблемам военных команд и этикетов не отвечают современным требованиям лингвистики, потому что они рассматривают проблему атомарно, у них нет системного подхода к семантике, структуре и прагматике военных команд и этикетов.

Вторая глава под названием «Структурно-семантический и прагматический анализ военных команд и этикетов в английском и азербайджанском языках» содержит выводы автора по семантике и прагматике исследуемых языковых единиц.

Третья глава диссертации называется «Экспериментально-фонетический анализ военных команд и этикетов в английском и азербайджанском языках». Она содержит выводы анализа военных команд и этикетов в английском и азербайджанском языках. Здесь описание результатов опирается на большой иллюстративный материал по всем параметрам интонации, отраженным в многочисленных графиках. В конце делаются выводы относительно сходств и различий в сопоставляемых языках, перечисляются выводы, полученных из анализа исследований.

PRAGMATIC, STRUCTURAL AND PHONETIC ANALYSIS OF A
MILITARY COMMANDS AND ETIQUETTES IN MODERN ENGLISH
AND AZERBAIJANI LANGUAGES

Summary

This thesis is devoted to the study of structural and phonetic formation and pragmatic features of military commands and etiquettes in the English and Azerbaijani languages.

The introduction deals with the theoretical and practical urgency of the paper, determines goals and objectives, the novelty of research, the principles in choosing the linguistic material, applied methods and main provisions of the thesis.

The first chapter – “Setting military commands and etiquettes in modern linguistics” – provides critical analysis of the modern scientific-theoretical literature related to the explored problem. This chapter emphasizes the research on problems of military commands, etiquettes meeting modern requirements of linguistics and points out systematical approach towards semantics, structure and pragmatics of military commands and etiquettes. In the thesis it is pointed out that the investigations carried out on the problems of military commands and etiquettes up to now, do not meet modern linguistics requirements because in these investigations such problems are considered differently from those of linguistics problems, there is no systematic approach to semantics, structure and pragmatism in military commands and etiquettes.

The second chapter entitled “The semantic and pragmatic analysis of military commands and etiquettes in English and Azerbaijani languages” contains the conclusions on semantics and pragmatics in correspondence with the investigated linguistic units.

The third chapter called “Experimental-phonetic analysis of military commands and etiquettes in the English and Azerbaijani languages” includes the conclusions related to the analysis of military commands and etiquettes in the English and Azerbaijani languages. The results of the research are supported by a wide illustrative material on all parameters of intonation depicted by a number of graphics provided in the thesis. The thesis is crowned with considerations on relative similarity and differences in the compared languages, the attained conclusions during the investigation of the thesis are enumerated.

Çapa imzalanıb: 12.03.2014.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat – Poliqrafiya mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ГЮЛЬШАН ИСА ГЫЗЫ МЕХДИЕВА

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ, СТРУКТУРНЫЙ И ФОНЕТИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ ВОЕННЫХ КОМАНД И ЭТИКЕТОК В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

5714.01 – Сравнительно-историческое и сравнительно-типологическое
языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2014